

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОНАТАЛІСТСЬКИХ ЗМІН У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Досліджуються наслідки пронаталістських змін у соціальній політиці України, аналізуються зрушення в демографічних процесах під впливом трансформацій соціальної політики, розглядаються перспективи подальших змін у процесах народжуваності.

Ключові слова: соціальна політика, сімейна політика, народжуваність, вичерпна плідність, бідність, виплати при народженні.

Постановка проблеми. Перебіг демографічних процесів є, водночас, результатом розвитку суспільних й економічних процесів у країні та каталізатором змін у цих самих процесах. Існують різні погляди на питання вагомості впливу окремих рушійних сил на зміни у процесах народжуваності, проте можна стверджувати, що падіння рівня народжуваності до наднизького рівня в країнах Східної Європи значно стало наслідком суспільно-економічних трансформацій та глибокої економічної кризи в країнах регіону. Зрушення ж у народжуваності шляхом деформаційової структури населення, мають довготривалий вплив на економічне становище окремих країн – зокрема, на стан пенсійної системи, трудових ресурсів, безпеку, формування економічної та соціальної політики країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності пронаталістських змін у соціальній політиці достатньо тривалий час знаходиться в центрі уваги вітчизняних і закордонних науковців. Вплив відповідних інструментів соціальної політики на народжуваність досліджується у працях таких зарубіжних учених, як Г. Беккер, П. Макдоналд, Д. Коулмен, Р. Лестег, Д. Ван де Каа, А. Готье, Т. Фрейка, В. Н. Архангельський, С.В. Захаров, А. Г. Вишневський. Серед вітчизняних науковців слід відзначити дослідження В. С. Стешенко, І. О. Курило, С. Ю. Аксьонової.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження наслідків пронаталістських змін в соціальній політиці України, аналіз зрушень в демографічних процесах під впливом трансформацій соціальної політики, перспектив подальших змін у процесах народжуваності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж 90-х років в Україні відбувався значний спад у народжуваності – абсолютна кількість народжених дітей зменшилась майже вдвічі, а сумарний показник народжуваності з 1991 року по 2001 рік знизився з 1,8 до 1,1 дитини на жінку. Після 2001 року зниження народжуваності змінилось стабільним зростанням, яке триває й досі. При цьому відчутно скоротився природний убуток населення, а в декількох регіонах країни спостерігається його природний приріст. Значне зниження народжуваності стало передумовою змін

у соціальній політиці держави, що мали беззаперечне пронаталістське спрямування.

Починаючи з 2004 року в Україні існує один з найбільших у Європі грантів при народженні дитини. У 2008 році здійснено подальше зростання обсягів виплат і диференціацію гранту за черговістю народження дитини. З 2011 року виплати стали більш пролонговані в часі, а обсяг допомоги розраховується залежно від прожиткового мінімуму й, відповідно, постійно зростає.

З погляду оцінки «якісних» результатів сімейної політики можна впевнено говорити про позитивні наслідки в подоланні бідності сімей з дітьми. Внесок державної допомоги сім'ям з дітьми у боротьбу з бідністю та майновою нерівністю, зокрема, простежується динамікою вкладу даної допомоги у Джині-коефіцієнт. Починаючи з 2006-го року внесок допомоги сім'ям з дітьми у послаблення майнової нерівності постійно зростає. Згідно з розрахунками ІДСД НАН України, найбільш відчутним цей внесок був у 2010 році, після чергового розширення обсягу виплат (-2%). У той час у 2001 році цей показник становив усього -0,2%. Значна матеріальна допомога при народженні дитини мала відчутний вплив на бідність сімей з дітьми, що є безумовним позитивним наслідком її запровадження.

«Кількісний» же вимір ефективності сімейної політики України проявляється в позитивних зрушеннях у демографічних тенденціях й на перший погляд, тут теж спостерігаються неабиякі досягнення. В короткотривалі періоди після впровадження та нарощування допомоги при народженні дитини відбулись позитивні зміни в динаміці та структурі народжуваності. Зросла інтенсивність дітонародження та збільшились частки дітей високих категорій в загальній структурі народжуваності. Позитивні тенденції у народжуваності дозволили зменшити депопуляцію та «пом'якшити» демографічну кризу [1, с 45].

Найбільш відчутне зростання показників інтенсивності народжуваності спостерігалось в період між значним зростанням допомоги при народженні дитини у 2005 році та фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр, після чого тенденція зростання народжуваності змінилася стабілізацією на відносно високому рівні. Зміни у структурі народжуваності свідчать, що після 2005

року відбулось відчутне зростання частки других народжень та частки третіх і наступних народжень. Після 2008 року зростання даних показників продовжилося ще більш відчутними темпами, що, в умовах домінування орієнтації на дводітну модель батьківства, свідчить про більш повну реалізацію дітородних намірів.

Результати соціологічних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України 2008, 2009 та 2010 років також свідчать про певний позитивний вплив матеріальної допомоги на дітородні наміри. Доля опитаних, які відзначили вплив матеріальної допомоги на свої дітородні плани, стабільно знаходиться на рівні 12-14%. З цих 12-14%, станом на 2010 рік, 5,8% вже народили дитину протягом періоду, що минув з часу її запровадження, 2% - планували народити впродовж 2-3 років [2, с. 76].

Проте погляд на зміни у народжуваності крізь призму показників народжуваності реальних поколінь змушує зі значною обережністю говорити про позитивні зрушення в тенденціях. Динаміка показника вичерпної плідності поколінь, до досягнення ними 40 років свідчить про те, що, незважаючи на зростання сумарного показника народжуваності, кожне наступне покоління народжує все меншу кількість дітей і помітних зрушень у цій негативній тенденції не спостерігається (рис. 1). Можливість народжувати після сорокалітнього віку залишається ще тривалий час, але впливу на загальну тенденцію народжуваність жінок старших сорока років, мати не буде, оскільки питома вага «пізніх» народжень у загальній структурі народжуваності надзвичайно низька.

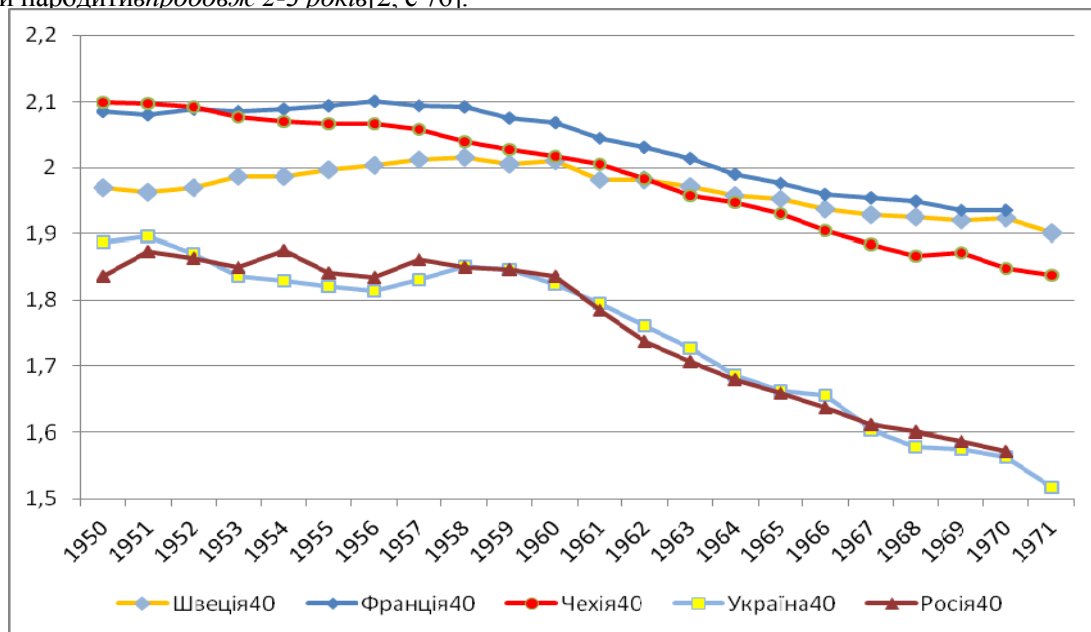


Рис. 1. Динаміка показника вичерпної плідності поколінь до досягнення ними 40 років упродовж 1950-1971 років, дитини на жінку [3]

Зміна показника вичерпної плідності поколінь до досягнення ними віку 40 років свідчить, що стабільно знижується підсумкова народжуваність вже тих поколінь, чий пік дітородної активності припав на 2000-ні роки. У поєднанні з трансформацією вікової моделі народжуваності й зростанням народжуваності старших вікових груп це певною мірою доводить значний внесок зміщень у календарі народжень («таймінгу») в зростання поточних показників. Це достатньо добре гармоніє з поясненням зрушень у народжуваності під впливом змін ціннісних орієнтацій населення (які провокують відкладення дітородження) в рамках теорії Другого демографічного переходу. Подібним чином пояснюють зростання народжуваності впродовж 2000-х років й ряд європейських вчених, зокрема Т. Фрейка та С. Захаров. [4, с. 635].

Динаміка даного показника для країн постсоціалістичних характеризується більш відчутним й прискореним зниженням в досліджуваній період, ніж у країнах Західної

Європи. Це вираз того, що трансформаційні процеси в суспільстві та економіці певним чином корегують глобальний процес зниження народжуваності. У цьому контексті зростання допомоги при народженні має підґрунтя для деякого впливу на динаміку народжуваності реальних поколінь також – й вплив цей певною мірою простежується.

Привертає увагу те, що і покоління 1965-1967 років народження дещо вибиваються з перманентної тенденції зниження народжуваності й демонструють незначне зростання показника вичерпної плідності. Свого 40-літнього віку ці покоління досягли в 2005-2007 роках, тобто саме тоді, коли спостерігався найбільший приріст сумарного показника народжуваності. Це може слугувати підтвердженням того, що запровадження значних виплат при народженні дитини деякою мірою сприяло більш інтенсивному дітородженню. І цей невеликий сплеск народжуваності реальних поколінь досить вдало поєднується з даними соціологічних досліджень

щодо 5% респондентів, які станом на 2008-2010 рр. народили дитину під впливом зростання виплат при народжуваності.

Невелике зростання показника вичерпної плідності виглядає особливо позитивним у контексті існування загрози відмови від народження дітей, відкладених на пізні періоди дітородного віку, яка може трапитись під впливом несприятливого матеріального становища в ці періоди життя. Зауважимо, що для покоління сучасних сорокарічних жінок характерний значний розрив між народженнями різних черговостей. Інтергенетичний інтервал між народженнями першої і другої дитини у жінок, які народили другу дитину у віці старше 35 років, був більше 10 років. Цей факт вказує, що більшість жінок, народжених у кінці 60-х – на початку 70-х років минулого століття, першу дитину мала у віці найвищої дітородної активності, у неблагополучні 90-ті роки., попри всі матеріальні труднощі. Однак народження бажаної другої дитини здебільшого через недостатність матеріального забезпечення і нерозв'язаність житлової проблеми відкладалось [5, с 35]. Відповідно, існував достатньо високий ризик відмови від народження бажаної кількості дітей, що спричинило б куди більш значне зниження показника вичерпної плідності.

Значний внесок «відкладеної» народжуваності в поточну динаміку показників у поєднанні з тим, що показники дітородних орієнтацій населення

знаходяться на рівні 1.9 – 2 дитини (як у чоловіків, так і у жінок) дозволяє стверджувати про відсутність перспектив подальшого значного зростання народжуваності в осяжному майбутньому.

Подібне явище також спостерігається для поколінь 1957-1961 років народжень (рис. 2). Активізація пронаталістської соціальної політики в Радянському Союзі на початку 80-х років певною мірою відобразилась на динаміці вичерпної плідності. Проте це незначне зростання не мало кардинального впливу на тенденції народжуваності й не відповідає «закладеним» в демополітичній зміні пронаталістським очікуванням. Також це зростання значно нижче від того, що демонструє динаміка народжуваності умовних поколінь. Відповідно, існує підґрунтя для історичних аналогій: на зростання поточної народжуваності як упродовж 80-х років, так і упродовж 2000-х, значний вплив мали зрушення у календарі народжень у межах конкретних поколінь.

Перебіг цього процесу в Україні дещо відрізняється від того, що можна було спостерігати в УРСР в 80-х роках, проте схожий з динамікою показників народжуваності в Росії після запровадження в 2007-му році значної матеріальної підтримки сімей з дітьми у вигляді материнського капіталу (значної суми коштів, яка може бути використана на кілька цілей – отримання освіти дитиною, поліпшення житлових умов).

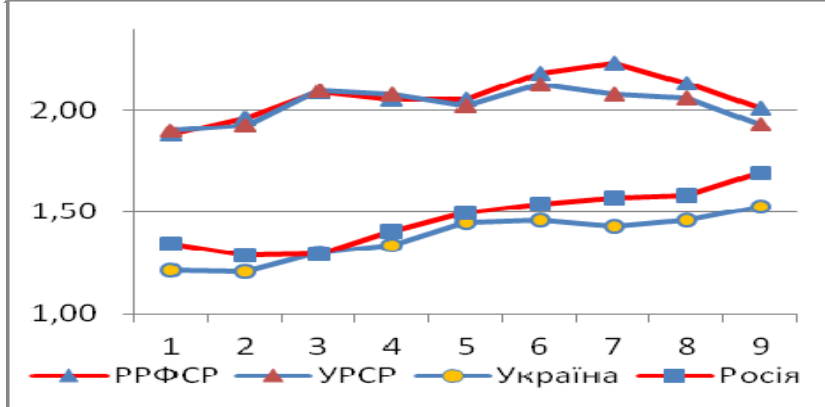


Рис. 2. Зміна сумарного показника народжуваності у наступні після активізації сімейної політики, дитини на жінку [3]

Існує певна відмінність між зрушеннями в народжуваності, які відбувались в Україні в 1980-х роках, і після 2004-го року. Якщо зростання народжуваності дітей високих черговостей у 80-х роках відбувалось достатньо «стрибокподібно», з двома піками зростання в 1983 й 1986 роках, то в 2000-х роках мала місце більш систематична тенденція зростання, яке триває й понині. Саме в цьому полягає відмінність між зрушеннями у календарі народжень під впливом інструментів сімейної політики й глобальною трансформацією вікової моделі народжуваності, яка спостерігається впродовж останніх десятиліть у країнах Європи.

Якщо порівнювати зміни у народжуваності в Україні та Росії, то в обох країнах в наступні роки після активізації сімейної політики спостерігається зростання сумарного показника народжуваності.

При цьому поточна тенденція куди більш стабільна та тривала, ніж це було після реалізації заходів підтримки сім'ї у 80-х роках. Для Росії характерне більш відчутне зростання народжуваності дітей високих черговостей.

В Україні мало місце пришвидшення зростання народжуваності (зокрема дітей третьої та наступних черговостей через кілька років після активізації сімейної політики в той момент (2008 рік), коли виплати при народженні дитини було диференційовано за черговістю і саме після народження дітей високих черговостей батьки стали отримувати більш значну матеріальну допомогу.

Підсумуємо, що тенденції народжуваності на даному етапі є результатом перебігу ряду процесів різного походження, насамперед – зрушень в

календарі народжень під впливом змін у ціннісних орієнтаціях та впливу соціально-економічних чинників на прийняття рішення про народження дитини. Пронаталістська соціальна політика в Україні продемонструвала певну ефективність – в результаті відбулось незначне зростання підсумкової народжуваності поколінь, народжених в кінці 1960-х років, а також удалося сприяти реалізації відкладених народжень, щодо яких існувала ймовірність відмови від реалізації.

Зростання народжуваності відбулося більше, ніж того варто було б очікувати без реалізації подібних заходів. Проте соціальна політика не вплинула кардинально на перебіг процесів народжуваності й в майбутньому не варто очікувати значного зростання показників народжуваності. Зауважимо позитивний внесок виплат при народженні в подолання дитячої бідності. Подальший же розвиток сімейної політики треба спрямовувати в поліпшення „якісного” виміру народжуваності.

Список літератури

1. Крімер Б.О. Демографічні наслідки запровадження допомоги при народженні дитини / Б. О. Крімер // Демографія та соціальна економіка. — 2013. — № 1 (19). — С. 37-47
2. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. м. В. Птухи НАН України, 2010. — 248 с
3. Human Fertility Database [Електронний ресурс] // Режим доступа: <http://www.humanfertility.org>
4. Frejka Т., Zakharov S. The Apparent Failure of Russia's Pronatalist Family Policies / Tomas Frejka // Population and Development Review. — 2013. — № 39 (4). — С. 635-647.
5. Аксьонова С.Ю. Особливості народжуваності у жінок середнього віку/ С. Ю. Аксьонова // Демографія та соціальна економіка. — 2009. — № 2 (12). — С. 28-39.

Аннотация

Борис Крімер

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОНАТАЛИСТСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ УКРАИНЫ

Исследуются последствия пронаталистских изменений в социальной политике Украины, анализируются сдвиги в демографических процессах под влиянием трансформаций социальной политики, рассматриваются перспективы дальнейших изменений в процессах рождаемости.

Ключевые слова: социальная политика, семейная политика, рождаемость, исчерпывающая плодovitость, бедность, выплаты при рождении.

Summary

Borys Krimer

EFFECT OF FAMILY POLICY CHANGES ON FERTILITY IN UKRAINE

Paper is devoted to investigate of modern family policy changes in Ukraine, evaluating its effect on period and cohort fertility. Perspectives of further changes in fertility are investigated.

Keywords: social policy, family policy, period fertility, cohort fertility, poverty, birth grant.